

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

**Omslag, bulletin van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het
Scaliger Instituut / 2009 - no 2**

Smolenaars, Marja; Leistra, Nynke; Jonge, H.J. de; Berger-de Meijer, Angélique; Peeters, Frank; Geleijns, Erik; ... ; Ommen, Kasper van

Citation

Smolenaars, M., Leistra, N., Jonge, H. J. de, Berger-de Meijer, A., Peeters, F., Geleijns, E., ... Warnar, G. (2009). Omslag, bulletin van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut / 2009 - no 2. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/60460>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License:

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/60460>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Omslag

2009

02

BULLETIN VAN DE UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK LEIDEN EN HET SCALIGER INSTITUUT

In dit nummer

De STCN in de Universiteitsbibliotheek Leiden » 1

Unicum uit de BIBWAL nu in de STCN » 3

Vanden dispositien van dese iare, Pronosticacie Meester Jan Thibault » 4

Een 'psalmboek' uit 1774 » 5

Een unieke bijbel in de UB Leiden » 6

Boek en tentoonstelling bij afsluiting STCN » 7

De Tuinen van het Paradijs » 8

Spoorzoeken in de VOC-archieven » 10

Ruiten alfabet van Annesas Appell » 11

De oplettende lezer: Tresoir der wijsheit – Nieuwe aanwinst Universiteitsbibliotheek herbergt onbekende tekst » 12

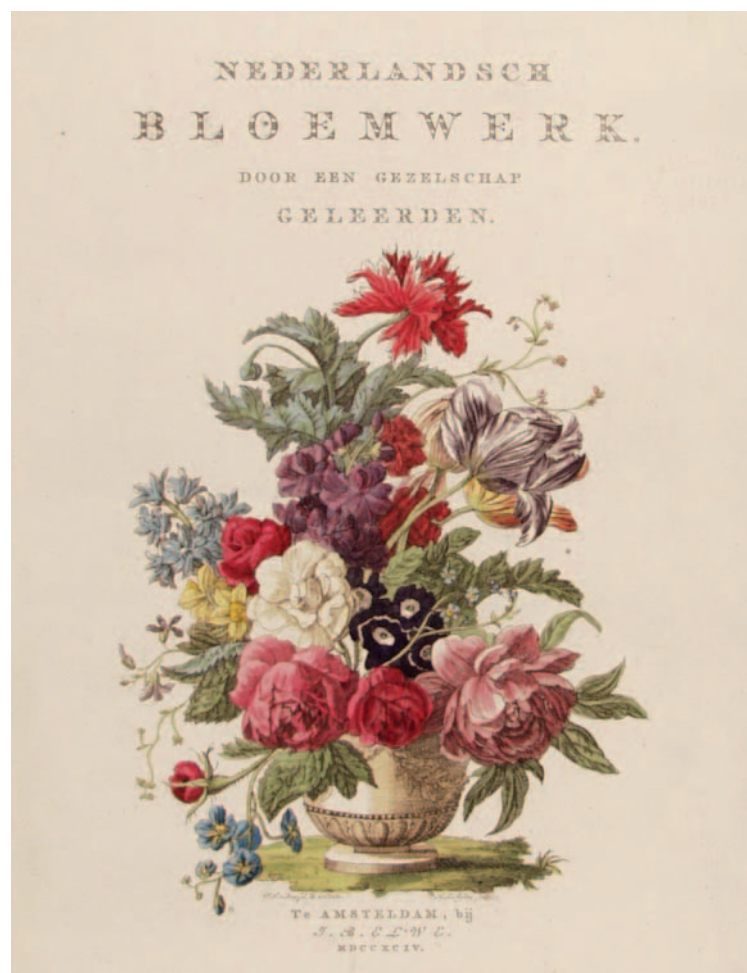

Blindstempel met het wapen van Leiden en de afbeelding van de Leidse Pieterskerk. [UBL BIBWAL 571 : 1].

De STCN in de Universiteitsbibliotheek Leiden

namens het STCN-team Marja Smolenaars

De *Short-Title Catalogue Netherlands*, de retrospectieve bibliografie van boeken die vóór 1801 in Nederland zijn gedrukt of elders in de Nederlandse taal, is een project van de Koninklijke Bibliotheek, die als nationale bibliotheek verantwoordelijk is voor de samenstelling van de nationale bibliografie. In de afgelopen 25 jaar zijn vele grote en kleinere bibliotheken bezocht om de collecties te doorzoeken op materiaal om in de STCN-database vast te leggen. Een lijst van de bezochte bibliotheken is te vinden op de website www.kb.nl/stcn. De verschillende bibliotheken hebben allemaal hun eigen collectiebeleid en specialiteit en dat is goed te zien aan de boeken die beschreven worden. Natuurlijk heeft iedere bibliotheek de reguliere standaardwerken, zoals een editie van de *Institutie* van Calvijn, of *Palamedes* van Vondel, maar elke instelling

H.L. Myling & P.T. van Brussel, *Nederlandsch bloemwerk. Door een gezelschap geleerden*. Amsterdam, J.B. Elwe 1794. [UBL 2660 B 3].

heeft ook 'unica', de boeken die andere bibliotheken niet hebben. Vaak betreft dit lokaal drukwerk. Wat zou men tenslotte in Groningen moeten met de stadskeuren van Leiden? Maar het kan ook om een speciaal verzamelgebied gaan, zoals de jansenistische literatuur die in overvloed in de universiteitsbibliotheek van Utrecht te vinden is, of de kinderboeken van de Koninklijke Bibliotheek. In de Leidse universiteitsbibliotheek betreft het weer andere genres, zoals veel toneelstukken uit de collectie van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, synodale stukken uit de Bibliothèque Wallonne, of dissertaties verdedigd aan de diverse faculteiten van de Leidse universiteit. De STCN beoogt door veel bibliotheken te bezoeken een zo volledig mogelijk overzicht te krijgen van de boekproductie in Nederland vóór 1801 om daarmee een betrouwbaar onderzoeksinstrument te vormen voor (boek)historici en andere onderzoekers.

Natuurlijk bevat de STCN de gebruikelijke stadshistoriën, zoals de *Beschryvinge der stad Leyden* van Jan Jansz. Orlers uit 1614 en de boeken van de beroemde drukkersdynastieën Elzevier en Luchtmans, maar er zijn meer Leidse zaken te vinden. De database kent diverse zoekmogelijkheden en zoeken op 'titelwoord Leiden' (inclusief alle mogelijke spelingsvarianten) levert al direct ruim 2000 treffers op. Het resultaat kan gecombineerd worden met andere zoekopties, zoals 'geografisch trefwoord Leiden'. Deze dubbele zoekactie levert voornamelijk overheidspublicaties op zoals plakkaats, keuren en ordonnantiën die ons veel kunnen vertellen over de bureaucratie in vroeger eeuwen. Een opvallend aantal betreft reglementen specifiek bedoeld voor de lakenindustrie, een typisch Leidse tak van nijverheid. Deze officiële stukken vormen echter niet altijd de meest spannende lektuur. De zoekactie 'titelwoord Leiden behalve trefwoord overheidspublicaties' geeft leukere resultaten, zoals *Een nieuw lied. Op een mislukt huwelyk, welke in [...] Leyden is voorgevallen, tusschen een dronke schoenlapper en een schoorsteenvegers meisje* of het serieuzere *Een waerachtich verhael van schermutsinghe by die van Leyden opten xxxix. iulij, 1574. ieghen den viandt ghehouden*, maar ook ruim 60 edities van Reinier Bontius' toneelstuk *Belegering ende het ontset der stad Leyden*.

In 1993 schreef Wim van Drimmelen, de voormalig directeur van de Koninklijke Bibliotheek, in het voorwoord van *Vingerafdrukken. Mengelwerk van medewerkers bij tien jaar Short-Title Catalogue, Netherlands* dat er op dat moment 40.000 verschillende uitgaven van vóór het jaar 1701 uit het bezit van de KB en de UB Amsterdam opgenomen waren in de STCN en dat dat aantal zou stijgen tot meer dan 55.000 vanwege de in de volgende jaren op te nemen collectie van de UB Leiden. De eerste jaren beperkte de STCN zich, ook in Leiden, om pragmatische redenen inderdaad tot boeken die vóór het jaar 1701 waren uitgegeven, maar inmiddels is de grens opgeschoven naar 1801 en zijn sinds augustus 2006 ook de achttiende-eeuwse Nederlandse boeken in de UB beschreven. Het totaal aantal

Titelpagina van *Formvlaire de la Confirmation des Ministres et Anciens. Item: De l'Excommunication, etc. Et de la reconciliation des excommuniés à l'Eglise de Dieu.* Leiden, Chez Isaac Elzevier, 1622 [UBL BIBWAL 571 : 1].

titels in de database is inmiddels opgelopen tot ruim 190.000 in 500.000 exemplaren (voor de UB resp. 75.000 en 90.000). Zoals hierboven al aangestipt, zijn bepaalde boeken in vrijwel alle bibliotheken aanwezig, maar een substantieel deel van de beschreven titels, ruim 85.000, is slechts in één exemplaar aanwezig in de tot nu toe bezochte bibliotheken. Dat geldt ook voor 17.000 boeken in de UB Leiden (waaronder zo'n 3000 overheidspublicaties en 5400 dissertaties). In juni 2009 zal de verwerking van de Leidse collectie voltooid zijn en daarom willen we u in deze *Omslag* een aantal bijzondere voorbeelden van de unica laten zien die we in de loop van het project in Leiden hebben aangetroffen: een bijbel gedrukt door middel van stereotypie, een bijzonder convoluit uit de Bibliothèque Wallonne, een psalmboek in het 'Negerhollands' en een prognosticatie. Meer zullen er te zien zijn op de fysieke tentoonstelling die de UB Leiden organiseert en ook is er een webtentoonstelling gemaakt die te zien is op www.kb.nl/stcn.

Unicum uit de BIBWAL nu in de STCN

Nynke Leistra (met dank aan prof. dr. H.J. de Jonge)

In het kader van het STCN-project in de UB Leiden worden uiteraard ook de deelcollecties geïnspecteerd op de aanwezigheid van Nederlands drukwerk en in het buitenland gedrukte Nederlandstalige werken vóór 1801. Een rijke bron van nieuwe beschrijvingen vormt daarbij de boekencollectie van de Bibliothèque Wallonne die sinds november 1998 in de UB Leiden wordt bewaard. Tot nu toe zijn al ruim 200 titels uit deze collectie als unica in de database van de STCN ingevoerd en de schatting is dat na afronding de eindstand rond de 300 unica zal liggen. Hoewel een STCN-beschrijver zich in principe uitsluitend dient bezig te houden met het invoeren van nieuwe titels c.q. 'aanhangen' van verdere exemplaren, is het onvermijdelijk dat hij/zij af en toe iets in handen krijgt dat noopt tot speciale signalering voor geïnteresseerde onderzoekers.

Dit was o.a. het geval met signatuur BIBWAL B 571, waarbij al meteen het blindstempel op voor- en achterplat van de perkamenten band opviel met een afbeelding van de Pieterskerk, geflankeerd door de Leidse sleutels, een nogal ongewone versiering (zie voorzijde).

De inhoud van deze kwarto band bestaat uit een drietal vroeg-zeventiende-eeuwse gedrukte Franstalige werken, die, mede gezien het handschriftelijke materiaal in dit convoluut, alle bestemd waren voor gebruik door de Waalse kerkenraad in Leiden.

Het eerste werk is een Franse uitgave van de zgn. Dordtse Leerregels: *Jugement du Synode National, des eglises reformees du Pays-Bas, tenu à Dordrecht, l'An 1618. & 1619*, gedrukt in Dordrecht door een achttal drukkers/uitgevers in 1619. Dit wordt gevolgd door een uitgave van *Confession de foy des Eglises Reformées du Pays-Bas*, eveneens in 1619 in Dordrecht verschenen bij dezelfde drukkers/uitgevers. Oorspronkelijk geschreven door de Waalse predikant Guy de Brès in 1561 en later in het Nederlands vertaald, is deze Waalse geloofsbelijdenis nog steeds het belangrijkste belijdenisgeschrift van de Protestantse Kerk in Nederland.

Daarna zijn circa 20 witte bladen ingebonden met daarop de handtekeningen van ruim 160 meesters en juffrouwen van de door de Waalse kerkenraad in Leiden beheerde scholen en van catechiseermeesters van de Waalse kerk. Hiermee beloofden de ondertekenaars zich te houden aan de Dordtse orthodoxie. De oudst gedateerde handtekening is van 1655, de jongste van 1805.

Dan volgt een handschrift van de Dordtse kerkorde in het Frans, een vertaling die in 1621 op verzoek van de Waalse Synode werd gemaakt door Daniël Colonius, regent van het Waalse College in Leiden en eerder afgevaardigde van de Waalse Kerken naar de Synode van Dordrecht. Het is waarschijnlijk een afschrift uit 1707, het jaar waarin de Waalse Synode besloot dat proponenten (aankomende dominees) voortaan de kerkorde van Dordt moesten onder-

tekenen. Dit afschrift is speciaal voor de uitvoering van dit besluit in Leiden vervaardigd. Er hebben zes proponenten gesigneerd, van 1707 tot 1809.

Tenslotte bevat de band een uitgave van *Formulaires de la confirmation des ministres et anciens*, gedrukt in Leiden door Isaac Elzevier in 1622. Opmerkelijk is dat deze Elzevierdruk in geen van de bekende Elzevierbibliografieën (Willems, Berghman, Rahir, Copinger) wordt vermeld. Ook is tot nu toe geen ander exemplaar in de STCN geregistreerd, waardoor het een van de vele unica van de BIBWAL collectie in de nationale bibliografie is. Juist voor een Elzevierdruk is dat bijzonder omdat de uitgaven van dit befaamde uitgevershuis vrijwel vanaf het begin van hun verschijnen door liefhebbers gekoesterd werden. Ze zijn daardoor relatief goed bewaard gebleven en minder zeldzaam dan boeken van minder gerenommeerde drukkers. Een digitale zoektocht in Europese bibliotheken leverde in dit geval echter slechts één ander exemplaar op, namelijk in de Winchester Cathedral Library. Uit de Handelingen van de Synode van de Waalse Kerken, gehouden in Utrecht in 1622, blijkt dat Daniël Colonius opdracht kreeg honderd exemplaren te laten drukken op kosten van de Synode. Intensief gebruik door de diverse Waalse gemeenten in den lande zal ervoor hebben gezorgd dat van deze toch al heel kleine oplage slechts zeer weinig exemplaren overgebleven zijn. Zoals dit exemplaar, dat met soortgelijk materiaal is meegebonden in een bijzondere band. Vooraanstaande Nederlandse boekbandkenners, die de band van laat-zeventiende tot vroeg-achttiende eeuw dateren, hebben aangegeven een dergelijk wapen- of eigendomsstempel band niet eerder te hebben gezien. Wellicht heeft de Waalse kerkenraad in Leiden rond 1707 een binder aldaar opdracht gegeven het geheel van een passende band te voorzien. In dat jaar moesten de eerste twee stukken immers opnieuw ingebonden worden met de kerkorde. Bij die gelegenheid heeft de binder kennelijk voor deze zeer kenmerkende en toepasselijke Leidse platversiering gekozen.

Colofon

JAARGANG 7 – NUMMER 2

Omslag is een uitgave van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut.

De redactie bestaat uit Berry Dongelmans, Anton van der Lem, Kasper van Ommen, Jef Schaeps, Arnoud Vrolijk en Geert Warnar. De eindredactie is in handen van Kasper van Ommen.

Redactieadres Omslag (secretariaat),
Postbus 9501, 2300 RA Leiden

Vormgeving TopicA, Antoinette Hanekuyk, Leiden
Druk Karstens, Leiden

ISSN 1572-0160
URL www.bibliotheek.leidenuniv.nl/locatieub/alumni.jsp
e-mail omslag@library.leidenuniv.nl

Vanden dispositien van dese iare, Pronosticacie Meester Jan Thibault

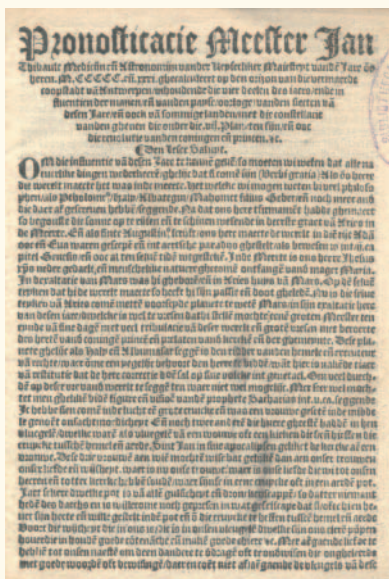
Angélique Berger-de Meijer

Profetie en het voorspellen van gebeurtenissen voor het nieuwe jaar op basis van de stand van sterren en planeten was in de zestiende eeuw een enorm populair genre dat door 'hoog en laag' werd gelezen. Prognosticaties verschenen als zelfstandig drukwerk, maar ook als vast onderdeel van de almanak, de voorloper van de agenda. De voorspellingen hadden betrekking op allerhande zaken zoals: het weer, natuurrampen als aardbevingen en overstromingen, brand, ziekten en dood, de oogst, de wel of niet voorhanden zijnde koopmansgoederen met een daaraan gekoppelde voorspelling over de prijs, over vrede en oorlog, opstanden, het wel en wee van staats-hoofden en politieke gebeurtenissen. Er bestond geen vast bepaalde indeling, maar rubrieken als de beschrijving van de seizoenen, de afzonderlijke maanden, de gewassen, goederen en dieren, ziekten, oorlog en vrede en de heersende macht kwamen als vaste onderdelen aan de orde. Naast deze rubrieken hadden de verschillende prognosticaties hun eigen accent, afhankelijk van de voorkeuren van de auteur. De verhouding tot de astrologie mag in die tijd ronduit dubieus worden genoemd. Enerzijds was er kritiek van de zijde van de humanisten en de kerk, anderzijds werd de invloed van de sterren algemeen en serieus geaccepteerd en met het geloof gladgestreken door het idee dat de sterren wel beïnvloeden, maar niet de vrije wil van de mens domineerden. De traditie lag te diep verankerd in het toenmalig mens- en wereldbeeld en kon pas aan het einde van de zestiende eeuw aan het wankelen worden gebracht, toen doordrong dat niet zoals in het Ptolemeïsche model, de aarde het centrum van het universum was, maar de zon. En daarmee trad een verschuiving van het wereldbeeld op met een ander geestelijk klimaat met een kritischer mens.

Efemere en veel gelezen drukwerken als prognosticaties gaan in de geschiedenis vaak verloren. Bijzonder is dat de Universiteitsbibliotheek Leiden een uniek exemplaar bezit van de prognosticatie van Jan Thibault voor het jaar 1531 (THYSPF 32), onder de titel: 'Pronosticacie meester Jan Thibault medicijn en[de] astronomijn van der keyserliker maiesteyt vande[n] jare o[n]s heren M.CCCCC. en[de]. xxi', gedrukt te Amsterdam bij Doen Pietersz, waarschijnlijk aan het einde van het jaar 1530.

Schrijvers van prognosticaties waren veelal artsen. Geneeskunde en astrologie-astronomie waren gebieden die

toen nauw met elkaar waren verbonden. De prognosticatieschrijvers voerden onderling vaak felle polemieken waarin de betrouwbaarheid van elkaars voorspellingen werden betwist. Jan Thibault schreef aan het slot van zijn bovengenoemde prognosticatie van 1531 een 'Antwoorde op den Almanack van Jaspar Laet die ionghe' en betichtte zijn collega Laet hierin zijn vak niet te verstaan. Laet junior was een telg uit een familie van prognosticatieschrijvers en publiceerde dus blijkbaar een almanak voor het jaar 1530. Laet jr. had zich al eerder geërgerd aan de onzorgvuldige wijze waarop almanakken tot stand kwamen en publiceerde rond datzelfde jaar zijn 'Correctorie ofte bewijsinghe des

Het pamflet *Pronosticacie meester Jan Thibault medicijn en[de] astronomijn van der keyserliker maiesteyt vande[n] jare o[n]s heren M.CCCCC. en[de]. xxi*, Amsterdam, Doen Pietersz, 1530. [UBL THYSPF 32].

erronen oft fauten beuonde[n] in diverse pronosticacien en[de] almanacke[n] vande[n] jare M.CCCCC.en[de].xxx' (THYSPF 27). In zijn 'Defensie responsijs astrologick' (THYSPF 33), vermoedelijk gedrukt rond 1531, adresseerde hij zijn kritiek uitdrukkelijk aan Thibault en noemde hem in de titel van het werk laagdunkend 'printer ende lettersteker', wat waarschijnlijk de woede zal hebben ontstoken bij Thibault die zich in zijn werken graag afficheerde met de titel 'medicijn ende astronomijn vander keyserliker mayesteyt'.

Thibault was een kleurrijk figuur en werkte in de jaren 1519 tot 1527 inderdaad als boekdrukker en als lettersnijder te Antwerpen, maar als boekdrukker met een onbetrouwbare reputatie. Wel boekte hij in 1525 succes als lettersnijder met de introductie in de Nederlanden van een door hem ontworpen en gesneden cursief lettertype 'Italic' of 'Littera Aldina'. Ondertussen ontwikkelde hij zich naast het boekdrukkersvak tot

astroloog en arts en publiceerde vanaf 1526 prognosticaties. In 1529 legde hij zich volledig toe op het schrijven van prognosticaties en noemde zichzelf in zijn geschriften graag 'doctor empiricus'. In de bovengenoemde 'Pronosticatie' voor 1531 wijdde hij uitvoerig uit over de pest en schreef onder meer 'Ic geue een yegelic te kenne[n] dat mi God die gracie v[er]lee[n]t heeft als dat ic daer af de rechte remedie hebbe'. Een warme aanbeveling voor zijn werk over de pest dat in 1531 te Antwerpen verscheen onder de titel: 'Den tresoor vanden preservatyue remedien ende cure vander pesten en pestilentiale cortzen'. Hij verliet de Nederlanden om zich te vestigen in Parijs en raakte ook daar aan de medische faculteit al rond 1532 in opspraak en tot 1540 verwickeld in conflicten en processen omtrent bevoegdheid tot hij uit beeld verdween en rond 1545 overleed. Zijn titel van keizerlijke arts werd hem in Parijs ontnomen; Thibault kon niet bewijzen betalingen te hebben ontvangen van de keizer. Was Jan Thibault een echte charlatan of was hij een 'self made' man die slachtoffer was geworden van laster-campagnes?

Een 'psalmboek' uit 1774

Frank Peeters

In 1987 overleed Alice Stevens. Zij was de laatst bekende moedertaalspreker van het Negerhollands. Deze taal werd gesproken in de Caraïben op enkele eilanden gelegen ten oosten van Puerto Rico: St. Thomas, St. John en St. Croix. Het Negerhollands was een mengtaal die vermoedelijk eind zeventiende eeuw is ontstaan uit contacten tussen Nederlandse plantage-eigenaars en Afrikaanse slaven. Zo'n mengtaal, ook wel pidgin of creooltaal genoemd, wordt gedefinieerd als een taal die ontstaat uit noodzaak van communicatie tussen twee of meer groepen mensen die wederzijds onverstaanbare talen spreken. Hij wordt gekenmerkt door een beperkte woordenschat en een eenvoudige grammatika.

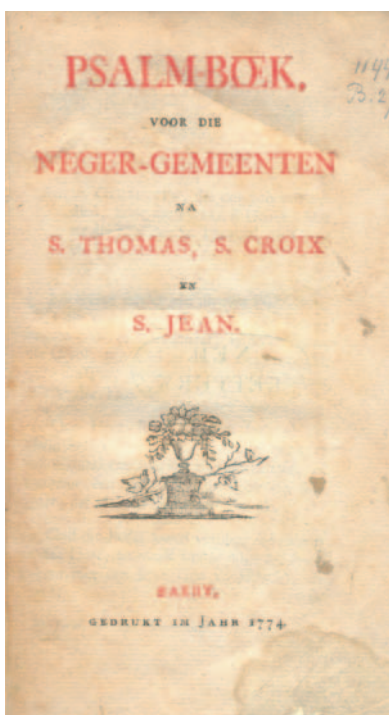
Creooltalen met het Nederlands als basis zoals het Negerhollands zijn er niet veel. Andere op het Nederlands gebaseerde creooltalen zijn onder meer het Berbice-Nederlands (Guyana), het Skepi (Guyana) en het Petjo (Nederlands-Indië). Het bijzondere is dat het Negerhollands werd gesproken in een gebied dat nooit onder Nederlands gezag heeft gestaan. De bewuste drie eilanden waren vanaf het begin van de achttiende eeuw Deense gebied (Deense Antillen) en heden ten dage vallen ze onder Amerikaans gezag (de Virgin Islands of Maagdeneilanden). Al is de taal uitgestorven, er is een grote collectie handschriftelijk materiaal overgebleven. Ook zijn er boeken in het Negerhollands gepubliceerd.

De UB Leiden bezit onder signatuur II44 B 27 als enige bibliotheek in Nederland een uit 1774 daterend 'Psalmboek voor die neger-gemeenten' van de Maagdeneilanden.

Het is uitgegeven in het Duitse Barby, de plaats waar de Hernhutters hun drukwerk produceerden. De Hernhutters begonnen hun stichtelijk werk op de Maagdeneilanden. Ze waren trouwens ook op andere minder voor de hand liggende plekken actief, zoals op Groenland (<http://www.kb.nl/stcn/webexpo/eskimo.html>).

De oudste bron in het Negerhollands is een dagboeknotitie uit 1736. Verder zijn er brieven tussen Hernhutters en plantageslaven bewaard gebleven uit de periode van 1737 tot 1768. Tevens werden er van 1765 tot 1834 verschillende boeken gedrukt in het Negerhollands. Het 'psalmboek' kan daar toe gerekend worden.

Het boek bevat niet de gebruikelijke 150 psalmen, maar een aantal geestelijke gezangen. Volgens het voorwoord is het werk voor zover dat op dat moment mogelijk was overgezet in het Negerhollands. Dat dat nog niet heel ver ging, blijkt als je het boek doorbladert. Het is geschreven in een soort Nederduits doorspekt met af en toe een creools aandoend woord. In het gesproken Negerhollands hebben woorden de neiging op een klinker te eindigen. Dit gebeurt door toevoeging van klinkers of door het laten weg vallen van eindmedeklinkers: bobo (boven), dunku (donker) en feesa (feest). Van dit verschijnsel is in het 'psalmboek' niets terug te vinden.

Titelpagina van het *Psalm-boeck, voor die Neger-gemeenten na S. Thomas, S. Croix en S. Jean*. Barby, 1774. [UBL 1144 B 27].

Enkele psalmen uit het *Psalm-boeck, voor die Neger-gemeenten* [...]. [UBL 1144 B 27].

Een unieke bijbel in de UB Leiden

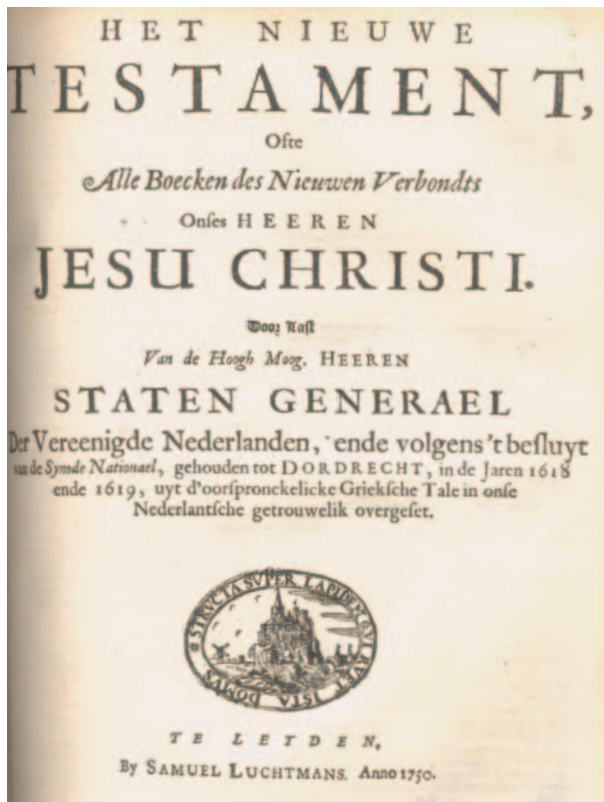
Marja Smolenaars

De UB bezit een kwarto bijbel uit 1750 (signatuur: 198 B 10), uitgekomen bij de Leidse uitgever Samuel Luchtmans, die nog niet is aangetroffen in een van de andere door de STCN bezochte bibliotheken en ook in Picarta, de gemeenschappelijke catalogus voor een groot aantal Nederlandse bibliotheken, wordt deze uitgave niet verder aangetroffen. Bijbels werden in groten getale gedrukt en we weten dat er vele edities 'verdwenen' zijn, zodat het op zich niet heel bijzonder is dat deze bijbeleditie slechts in een enkel exemplaar is overgeleverd. En wie de bijbel bekijkt en doorbladert zal ook niets bijzonders ontdekken. Het is een 'gewone' Statenvertaling zoals die sinds 1637 vele malen van de persen kwam. Waarom is deze bijbel dan toch uniek? Daarvoor moeten we terug naar 1714 en de aantekening die Luchtmans op 1 augustus maakt in zijn administratie als onderdeel van zijn *Balance*: 'Bijbel in 't duyts in quarto' onder het kopje 'boeken in platen gegooten'. Voor deze 'gegooten platen', nu 'stereotypie' genoemd, moeten we nog een paar jaar verder terug in de tijd.

De achttiende-eeuwse bibliograaf Isaac LeLong schreef in zijn *Boek-zaal der Nederduytse bijbels* (1732): 'Omtrent den jaare 1711, heeft wylen de eerw. heere Johannes Muller, Hoogduytse predikant te Leyden, een nieuwe manier van

Gegraveerde titel van *Biblia, dat is De gantsche H. Schrifture, vervattende alle de canonijcke boeken des Ouden en des Nieuwen Testaments* [...]. Leiden, Samuel Luchtmans 1750. [UBL 198 B 10: 1].

Titelpagina van het afzonderlijke tweede deel bestaande uit *Het Nieuwe Testament, ofte Alle de boecken des Nieuwen Verbonds*. Leiden, Samuel Luchtmans 1750. [UBL 198 B 10: 1].

drukken uitgevonden, niet door opgesette letters, maar door gegootenen platen'. Le Long was een weinig in de war met de datering, aangezien hij een paar regels later een aan hem gerichte brief van Muller noemt waarin de predikant schrijft dat het eerste boekje met deze methode gedrukt een gebedenboekje van Johan Havermann uit 1701 is, maar dat moest eigenlijk op naam van zijn zoon gezet worden. Zelf had hij als eerste het Syrisch Testament uitgegeven in 1708. Volgens Le Long had Muller zijn stereotypie platen in 1716 verkocht, maar Luchtmans had, gezien de vermelding van zijn naam in het impressum en zijn eigen *Balance* uit 1714, al eerder een aandeel in de uitgaven en was wellicht zelfs de geldschietter achter het experiment van Muller geweest. Hij zal rond 1716 slechts de erfgenamen van de andere partners in de onderneming hun resterende aandeel vergoed hebben zodat hij vanaf die tijd de volledige eigenaar van de platen was. Nog tot 1718 lezen we de namen van de andere partners, Johannes Muller jr en de weduwe Boutesteyn samen met die van Samuel Luchtmans in de impressa van stereotypie-uitgaven, maar daarna niet meer.

Het voordeel van stereotypie boven gewoon zetsel betrof allereerst de tekstvastheid. Eenmaal in een vaste metalen vorm gegoten, waren latere afdrukken niet langer onderhevig aan zetfouten. Eventueel kon een toch nog ontdekte fout hersteld worden door een nieuwe plaat te gieten, maar ook door een gecorrigeerd stukje in de oude plaat te solderen. Een bijkomend voordeel voor de drukker was dat zijn dure loden letters niet langer nodig waren voor een nieuwe

oplage. Het oorspronkelijke zetsel was immers alleen gebruikt om de mal te maken voor de gegoten platen, maar was daarna niet meer nodig en kon weer herbruikt worden voor ander drukwerk. Vooral voor teksten die geregeld ongewijzigd herdrukt werden, zoals de bijbel, was de stereotypie een zeer bruikbaar procédé. Oneindig afdrukken was echter ook met deze nieuwe methode niet mogelijk, want na vele malen herdrukken waren de platen flink afgesleten en de meeste zijn dan ook aan het eind van de achttiende eeuw omgesmolten.

De kwartobijbel werd waarschijnlijk voor het eerst gedrukt in 1715 en in ieder geval herdrukt in 1732, 1738, 1750 (het Leidse exemplaar), 1775 en 1785, waarbij alleen het impressumgedeelte van de titelpagina werd aangepast. Wellicht is er al in 1711 een editie geproduceerd, zoals beweerd wordt in de Enschedé-veilingcatalogus uit 1867, maar een exemplaar van die editie is nog niet gevonden. Naast deze kwartobijbel gaf Luchtmans ook een folio-editie uit met behulp van dezelfde stereotypiemethode. Waarschijnlijk is in 1718 de eerste editie van deze folio bijbel van de persen gerold, maar er volgden in de loop van de achttiende eeuw nog diverse herdrukken. Een exemplaar van de 1728 editie bevindt zich in de bibliotheek van Kunstgeschiedenis (signatuur RB: v B 7-8). Ook in 1757 werden de platen nogmaals afgedrukt en een laatste maal in 1791 door de Amsterdamse Jan Barend Elwe, maar toen waren de platen al zo afgesleten dat er niets meer mee te beginnen was. Uiteindelijk werden de meeste platen omgesmolten, maar een paar zijn er, soms gedeeltelijk, bewaard gebleven, onder andere in de Koninklijke Bibliotheek en in het Stedelijk Museum De Lakenhal.

In Luchtmans' *Balance* worden ook een Engelse bijbel en het Havermann gebedenboekje genoemd, maar daarvan zijn tot nu toe geen exemplaren gevonden. Wel van de door Johannes Leusden (1624-1699) en Carolus Schaaf (1646-1729) verzorgde uitgave van *Novum Domini nostri Jesu Christi Testamentum Syriacum, cum versione Latina*, het door Muller genoemde Syrisch Testament. Dit kwam uit met een door Schaaf samengesteld *Lexicon* (edities 1708, 1709 en 1717). Ook een duodecimo Grieks Nieuw Testament, bezorgd door Leusden, is met behulp van stereotypie tot stand gekomen (1716, 1751 en 1785). Zo blijken hele gewone boeken toch bijzonder te zijn.

Boek en tentoonstelling bij afsluiting STCN

Erik Geleijns (Informatiespecialist Bijzondere Collecties KB Den Haag en redacteur STCN)

De komende maanden wordt op allerlei manieren de aandacht gevestigd op de afronding van de STCN, onder andere door de publicatie van een boek en door tentoonstellingen in het Museum Meermanno-Westreenianum in Den Haag en in de UB Leiden.

Naar aanleiding van de voltooiing van de STCN werd aan 30 gerenommeerde wetenschappers gevraagd om een boek te bespreken dat zij voor hun vakgebied als kenmerkend beschouwen. Hoe ze dat invulden, mochten de geleerden in kwestie zelf weten. Het kon gaan om werken die algemeen als belangrijk beschouwd worden, maar ook om ten onrechte vergeten boeken; om prachtig geïllustreerde folianten, maar ook om onooglijke octavootjes. De enige restrictie was dat de boeken in de STCN opgenomen moesten zijn.

Het resultaat is *Boekenwijsheid. Drie eeuwen kunst en cultuur in 30 bijzondere boeken*, waarin een selectie uit de Nederlandse boekproductie tussen 1540 en 1800 de revue passeert. Naast een aantal grote namen (Hugo de Groot, Joost van den Vondel, Constantijn en Christiaan Huygens) en bekende boeken (zoals de Statenvertaling) komen onbekende werken aan de orde, die soms een verrassend licht werpen op een gebeurtenis uit het verleden. Zo doet Jan Hogendijk uit de doeken met welke wereldberoemde Leidse

Chris Heesakkers schreef voor *Boekenwijsheid* een bijdrage over de *Nova poemata* van Janus Douza (Leiden, 1575). Frontispice met portret van de jonge Douza, eerste curator en bibliothecaris van de Universiteit Leiden. [UBL 1369 G 11].

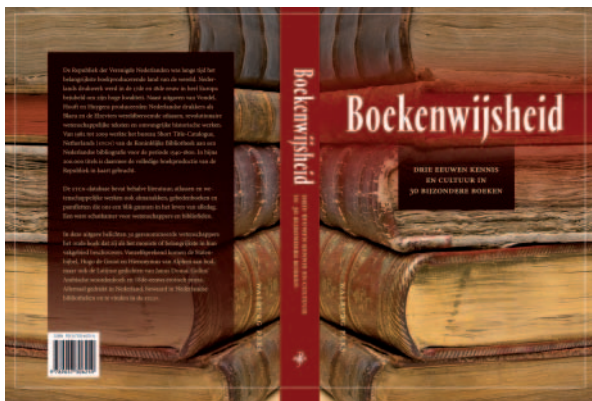

geleerde de wiskundige Ludolph van Ceulen ruziede over het getal π . Arnold Heertje stuitte bij zijn onderzoek naar de Nederlandse vertaling van Adam Smith's beroemde *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations* in de Utrechtse universiteitsbibliotheek op het handschrift van die vertaling. De Leidse universiteit figureert onder andere in een artikel over Janus Dousa's *Nova poemata* (1575) geschreven door Chris Heesakkers, terwijl de in de Faliede Bagijnkerk – onder de universiteitsbibliotheek – gevestigde schermerschool een belangrijke rol speelt in een stuk van Willem Otterspeer over Thibaults *Academie de l'espée* (1630). De Leidse promovenda en oud-STCN-medewerkster Sylvia van Zanen beschrijft de totstandkoming van de twee belangrijkste werken van Carolus Clusius, en Piet Visser identificeert het populairste boek van de zeventiende eeuw. In een aantal gevallen gaf het onderzoek dat gedaan werd aanleiding om de STCN-beschrijving nog eens tegen het licht te houden. De publicatie van *Boekenwijsheid* markeert dan ook niet het punt waarop het laatste woord over alle oude Nederlandse boeken is gezegd. Integendeel: door de uitgebreide zoekmogelijkheden opent de STCN-database perspectieven voor zowel grootschalig bibliografisch onderzoek als gedetailleerde studies naar bijvoorbeeld de verschillende edities van een tekst. *Boekenwijsheid* wordt op 25 juni in de Koninklijke Bibliotheek gepresenteerd op een symposium gewijd aan de afronding van de STCN.

Tentoonstelling

Vanaf 3 oktober wordt de voltooiing van de STCN luister bijgezet met een tentoonstelling in Museum Meermanno in Den Haag. De titel van deze tentoonstelling is eveneens *Boekenwijsheid*; de in het boek besproken werken fungeren als uitgangspunt. Waar echter in het boek een enkel werk behandeld wordt, worden ze in de tentoonstelling in een context geplaatst. Zo wordt er, van almanakken tot atlanten en van devote werken tot erotisch proza, een overzicht gegeven van de boekproductie in de Republiek der Verenigde Nederlanden in de zestiende tot en met achttiende eeuw. Alles gebaseerd op de STCN, natuurlijk. De tentoonstelling wordt samengesteld uit de collecties van het museum en de Koninklijke Bibliotheek, maar voor een aantal werken zal een beroep gedaan worden op onder andere de Leidse universiteitsbibliotheek.

Omslag

2-2009

8

De Tuinen van het Paradijs

(Arnoud Vrolijk, conservator Oosterse Handschriften & Oude Drukken)

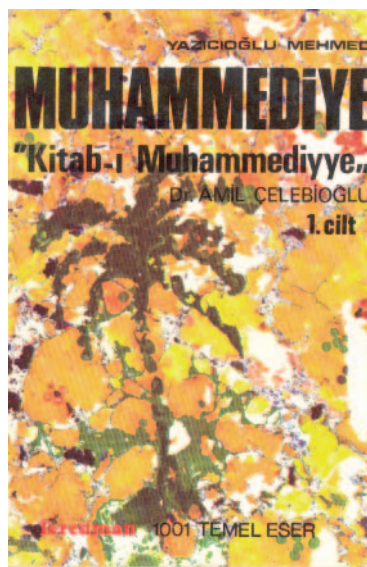
Jarenlang was de Leidse antiquaar Rijk Smitskamp een sleutelfiguur in de wereld van islamitische handschriften en boeken. In 2006 ging hij met pensioen en een jaar later schonk hij zijn omvangrijke handelsarchief aan de Universiteitsbibliotheek (*Omslag* 2007/3, p. 11). Onlangs bedacht hij de UB met nog een bijzonder geschenk, drie negentiende-eeuwse exemplaren van de *Muhammediye*, een Turks volksboek over de islam en het leven van de Profeet Mohammed.

De auteur, Yazıcızâde of Yazıcıoğlu Mehmed, leefde in de eerste helft van de vijftiende eeuw en stierf in 1451 in een geur van heiligheid. Volgens de overgeleverde traditie, die men kan geloven of niet, reisde hij tot in Perzië en zelfs verder naar het Oosten om zijn religieuze kennis te vervolmaken. Bij terugkeer vestigde hij zich als ascet in Gallipoli, waar hij twee kleine cellen bewoonde die in een rots waren uitgehakt. Gedurende zeven jaar nam hij geen gekookt voedsel tot zich, maar uitsluitend fruit en dergelijke. Zijn jongere broer Ahmed was nog beroemder om zijn ascese en stond bekend als Bîcân, 'de Levenloze', vanwege zijn uitgeleerde lichaam. Teksten van deze Bîcân zijn uitgegeven door de Nederlandse turcoloog Laban Kaptein.

De Profeet Mohammed, zo gaat het verhaal, verscheen in een droom aan Yazıcızâde Mehmed en droeg hem op om de *Muhammediye* te schrijven, een verzoek dat de ascet natuurlijk niet kon weigeren. Het boek is geheel op rijm, maar in allerlei verschillende metrumen en versvormen. Het is een drieluik met precies de onderwerpen die drama toevoegen aan het leven van de gelovige: de schepping, de missie van de Profeet Mohammed en het einde van de wereld. Mohammed is de centrale figuur in het geheel en eigenlijk heeft God de wereld alleen geschapen om het licht van de Profeet te laten schijnen. De toonzetting van het boek, devoot en mystiek, sluit nauw aan bij het islamitische

Rechts: Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediye*, ed. Âmil Çelebioğlu. (ca. 1975). Een moderne uitgave van de *Muhammediye* in Latijns alfabet, omslag dl. 1. [UBL 8097 E 19-23].

Links: Jan Bos en Erik Geleijns (red.), *Boekenwijsheid*. *Drie eeuwen kunst en cultuur in 30 bijzondere boeken*. Opstellen bij de voltooiing van de Short-Title Catalogue, Nederlands. Zutphen, Walburg pers, 2009.

Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediye* (Istanbul: Mehmed R'za Taş Destgâhı, 1298/[1881]). Pag. 352: 'Cennet ül-Me'vâ', een van de tuinen van het Paradijs. [UBL 835 B 25]

volksgehoof. Om die reden is het altijd erg populair geweest en in 1900 vermeldde de Britse Oriëntalist E.J.W. Gibb nog 'the great popularity which this work [...] still enjoys, especially among the less highly educated and more particularly with old ladies'.

Waar er vraag is naar een boek zijn er altijd wel uitgevers die op die vraag inspringen. De eerste keer dat het gedrukt werd was in 1845 in Kazan, in de huidige republiek Tatarstan (Russische Federatie). De Universiteitsbibliotheek heeft die uitgave niet. In 1846 werd het voor het eerst in Istanbul gedrukt en tot 1910 zouden daar nog twintig drukken volgen. Alle drukken uit Istanbul zijn lithografieën. Dat is begrijpelijk, want de lithografie biedt de mogelijkheid om een mooi gekalligrafeerde tekst te drukken, iets wat met losse loden letters niet kan. Ook is het makkelijk om illustraties toe te voegen om zo het leesplezier te vergroten. De vroege drukken zijn niet of nauwelijks geïllustreerd, maar vanaf 1875 zijn ze bijna allemaal voorzien van plaatjes.

Rijk Smitskamp schonk de Universiteitsbibliotheek een druk uit 1863 (UBL 835 B 24) en twee exemplaren van een druk uit 1881 (UBL 835 B 25 en 26). De eerste biedt alleen wat schematische voorstellingen, maar de latere druk staat

vol met afbeeldingen van bijvoorbeeld de Kaäba in Mekka en de moskee van de Profeet in Medina. Interessant is de illustratie met de bescheiden materiële erfenis van de Profeet (p. 231): wat bidmatjes, gebedssnoeren, een kanetje, slippers, een kam, twee wandelstokken en zijn eigen exemplaar van de Koran (!). De aardigste voorstellingen zijn die van de zeven tuinen van het Paradijs met klaterende rivieren, bloemen en prieeltjes, typisch een omgeving waar een oudere dame uit de negentiende eeuw zich thuis zou voelen (p. 350-357). Het is interessant om deze illustraties te vergelijken met een nog wat latere druk uit 1883 die de UB al bezat (UBL 8087 B 5). In deze druk van een andere uitgever zijn de illustraties nog uitbundiger en technisch beter geslaagd. Blijkbaar streden de uitgevers om de gunst van het lezende publiek met steeds mooiere uitgaven.

De schriftvorming van 1928, waarbij het Arabische alfabet werd afgeschaft, en vooral de razendsnelle verandering van de Turkse taal en cultuur in de twintigste eeuw hebben ervoor gezorgd dat de *Muhammediye* nog steeds wordt uitgegeven, maar nu vooral vanuit historisch-filologisch perspectief.

Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediye* (Istanbul: Mehmed Rıza Taş Destgâhı, 1298/[1881]). Openingspagina in goud. [UBL 835 B 25].

Spoorzoeken in de VOC-archieven

Bert Nelemans (werkt bij het onderzoeksprogramma Explokart van de afdeling Historische Kartografie van de Universiteit Utrecht. Zijn specialisatie is de kartografie van Ceylon in de Nederlandse periode, 1600-1800)

Geheime kaarten voor Nederland

De VOC-directie, bekend als de Heren XVII beheerde een bijzonder groot gebied, in Afrika en vooral in Azië. Vooral langs de kusten, maar soms ook verder in het binnenland waren handelskantoren gevestigd. Daarbij was het uitgangspunt dat de VOC in die plaats een monopolie kreeg op de handel in belangrijk geachte goederen. Niet alleen de bekende goederen voor Europa, want de VOC verhandelde ook binnen Azië allerlei artikelen. Om die handel te beschermen en die monopolies te handhaven moest er ook gecontroleerd worden en daarbij was de aanleg van allerlei soorten versterkingen en het er stationeren van militairen onvermijdelijk. Om de kosten onder controle te houden moesten alle uitgaven verantwoord worden, en voor de aanleg en onderhoudswerken van versterkingen moesten eerst ontwerpen opgestuurd en goedgekeurd worden. Zeer veel, uiteraard geheime, 'afteekeningen' zijn in manuscript naar Nederland opgestuurd. Veel is bewaard gebleven in de VOC-archieven in het Nationaal Archief in Den Haag. Maar ook in de kaartencollectie van de Leidse Universiteit, de collectie Bodel Nijenhuis zijn er flink wat terechtgekomen. Alleen van het eiland Ceylon, het huidige Sri Lanka, al ongeveer 25, waaronder een serie van 16 versterkingen met hun omgeving. Een tekst bij elke afbeelding maakt duidelijk dat het hier om een weergave van de situatie op dat moment gaat. Maar nergens is een datering of een ondertekening te vinden. Ze waren voorlopig gedateerd op circa 1770, maar het kaartbeeld maakte een oudere datering aannemelijk. Ook in Leiden aanwezige soortgelijke kaarten zijn van het eiland Java leken flink ouder. De opdracht was dus niet specifiek voor Ceylon.

Alleen een gouverneur verdiende meer

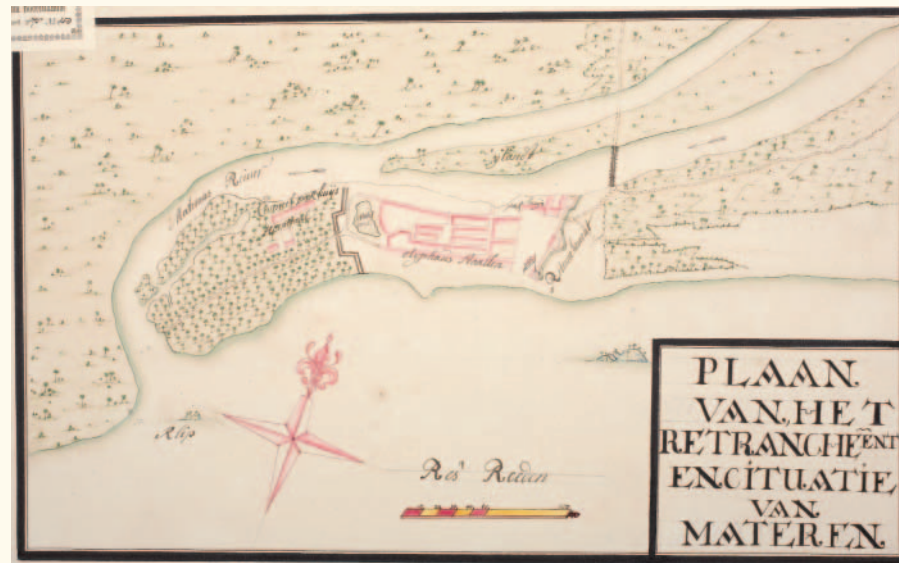
Bij onderzoek in de VOC-archieven naar de kartering van Ceylon, rees het vermoeden dat een uit Nijmegen afkomstige ingenieur, Pieter Gijsbert Noodt, de verantwoordelijke persoon zou kunnen zijn. Hij kreeg in 1717 namelijk de opdracht om als 'directeur der approches en fortificaties in Indie' overal in de Oost 'accurate afteekeningen' te maken van veranderde en herstelde vestingwerken. Het was een belang-

rijke opdracht, want hij kreeg daar een hoog salaris voor, 140 gulden per maand. Op Ceylon verdiende in die tijd alleen de gouverneur meer. In 1721 is hij ongeveer het hele jaar op Ceylon geweest, maar nergens in de overgezonden stukken wordt iets gemeld over zijn vestingrapporten. Wel over zijn assistentie bij de vernieuwing van een brug in Matara, een stad aan de zuidkust van Ceylon die waarschijnlijk door een tsunami, weggeslagen is. Nader onderzoek was dus nog nodig.

De waarschijnlijkheid dat ingenieur Noodt verantwoordelijk is voor de kaarten werd vergroot door het feit dat op de kaart van Mannaar de vermelding staat 'Thuijn van den heer commandeur de Jong'. In 1721 was opperkoopman Jacob de Jong in Noord Ceylon waarnemend commandeur, in 1722 werd hij voor een korte periode commandeur. De kaarten stamden dus inderdaad uit die periode. Deze Jacob de Jong was in 1689 als soldaat, aangekomen op Ceylon en is opgeklimmen tot deze op één na hoogste positie. Zijn zoon is op Mannar geboren dus dat hij naast zijn dienstwoning in/bij het huidige Jaffna ook op Mannaar een tuin en een huis had is duidelijk.

Niet bekend?

Bij het verzamelen van de afbeeldingen voor deel IV van de *Grote Atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie* door de uitgeverij Atlas Maior bleken er van een aantal exemplaren van de Leidse fortplattegronden ook exemplaren in Sri Lanka aanwezig. Die zijn aanmerkelijk groter en minder afgewerkt, maar bevatten wel dezelfde gegevens en zijn in hetzelfde handschrift. Ook die zijn niet gedateerd en gesigneerd. De kans is groot dat het de oorspronkelijke moederkaarten zijn en die in Leiden een naar de hoofddirectie in Amsterdam opgestuurde serie. Hoe die kaarten in particuliere handen, in dit geval het bezit van Bodel Nijenhuis terechtgekomen zijn is niet bekend?

Matara, versterkte plaats aan de zuidkust van Sri Lanka met de nieuwe, gedeeltelijk gebouwde brug en nog zonder de vanaf 1762 gebouwde redoute Van Eck aan de overkant van de rivier. [UBL COLLBN 002-11-059].

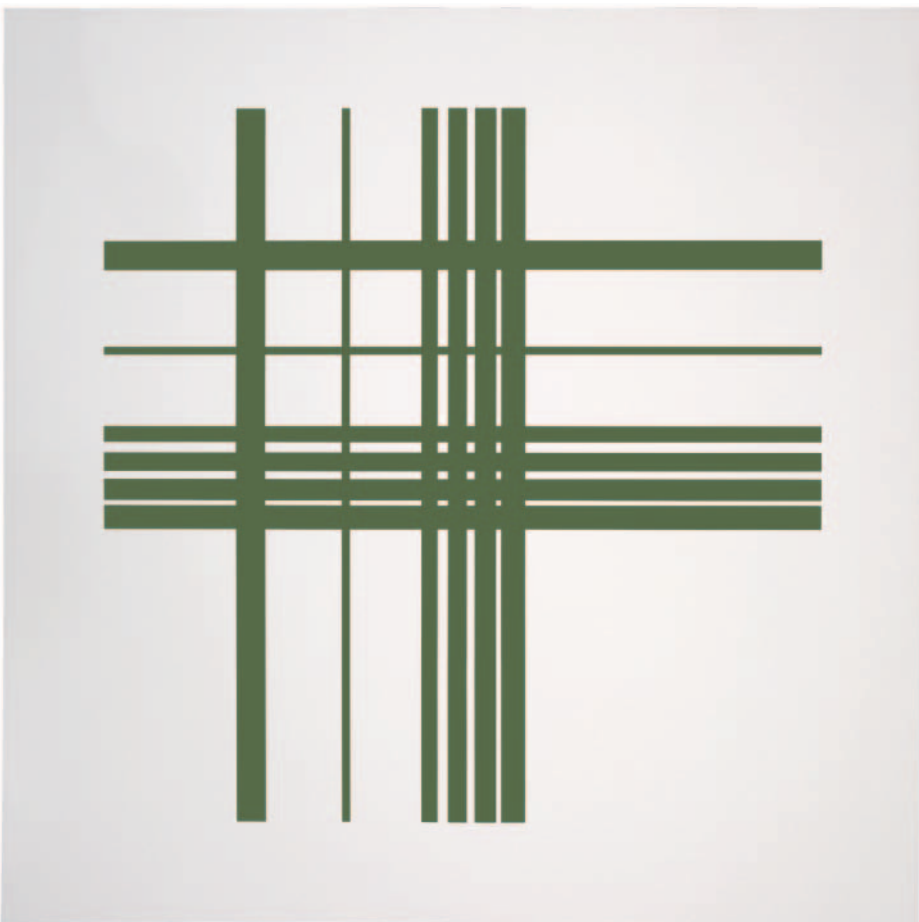

Ruiten alfabet van Annesas Appel

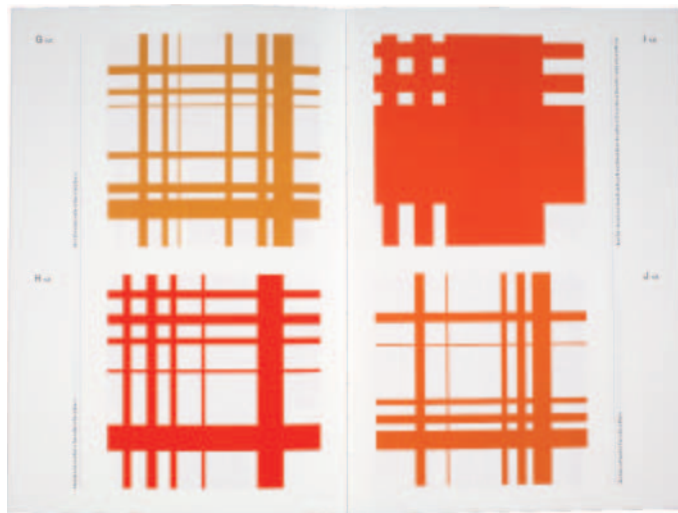
Bastiaan van Swijnesael (Leids alumnus en freelance publicist)

Geïnspireerd door de traditionele Schotse *tartans* ontwierp de Haarlemse kunstenaar Annesas Appel (1978) een eigentijdse set ruitpatronen op basis van een systematische benadering van kleuren en enkele wiskundige formules. Als uitgangspunt dienen acht verschillende kleurgroepen (blauw, bruin, geel, grijs, groen, oranje, paars en rood) waarbij ze steeds 26 voorwerpen of objecten zocht, voor elke letter van het alfabet één. Appel koos daarbij vooral plant- en diernamen. Met behulp van enkele eenvoudige calculaties worden de letters van elk woord omgezet in een cijferreeks die de verdeling van de strepen op het vlak en hun dikte bepaalt. Het woord Limoen leidt bijvoorbeeld tot de formule L12-6 I9-3 M13-7 O15-9 N14-8.

Dergelijke formules doen denken aan die waarmee de patronen van Schotse ruiten worden beschreven. Deze formules vormen een combinatie van kleuraanduidingen en het aantal te weven draden. Zo staat K4B8K4R6 voor vier draden zwart, acht draden blauw, vier draden zwart en zes draden rood. Appels formules zeggen niets over de kleur-

Annesas Appel, *Zonder titel (Limoen)* uit NINE, 2008: portfolio met negen zeefdrukken [PK- 2009-P-4].

Annesas Appel, *Katern Oranje* uit *Ruiten alfabet*, 2006: omslag met tien katernen [PK- 2009-P-3].

aanduiding – deze is immers door het beschreven object bepaald – maar beperken zich tot informatie over de vlakverdeling. Haar werkwijze is niet zomaar een moderne variant van de oude tartans: de patronen zijn steeds monochroom, ze zijn in tegenstelling tot hun Schotse voorgangers niet symmetrisch en ze hebben ook niet het karakter van voorschriften.

Haar systeem behelst ook persoonlijke keuzen. Zo koos de kunstenaar in de reeks geel voor de B de Bilimbing, een boom met gele vruchten, die vooral in Zuidoost-Azië en Zuid-Amerika voorkomt. Maar ze had net zo goed de banaan kunnen kiezen. Het systeem dat Appel ontwierp bevat dus een combinatie van min of meer objectieve standaarden, zoals het Latijns alfabet en enkele basale calculaties, en persoonlijke keuzen, namelijk de objecten die ze bij de kleuren koos. Met haar *Ruiten alfabet* slaagde Appel erin, met een quasi-wetenschappelijke exactheid, het oude ruitpatroon tot een zelfstandig motief te verheffen, gebuikmakend van kleurformules die aanleunen tegen die uit de grafische industrie (CMYK kleuren). Negen ruitpatronen in de kleuren groen, grijs en bruin werden door Appel in 2008 tot zeefdrukken op groot formaat verwerkt en gepubliceerd als een portfolio.

De oplettende lezer

Tresoir der wijsheit

Nieuwe aanwinst Universiteitsbibliotheek herbergt onbekende tekst

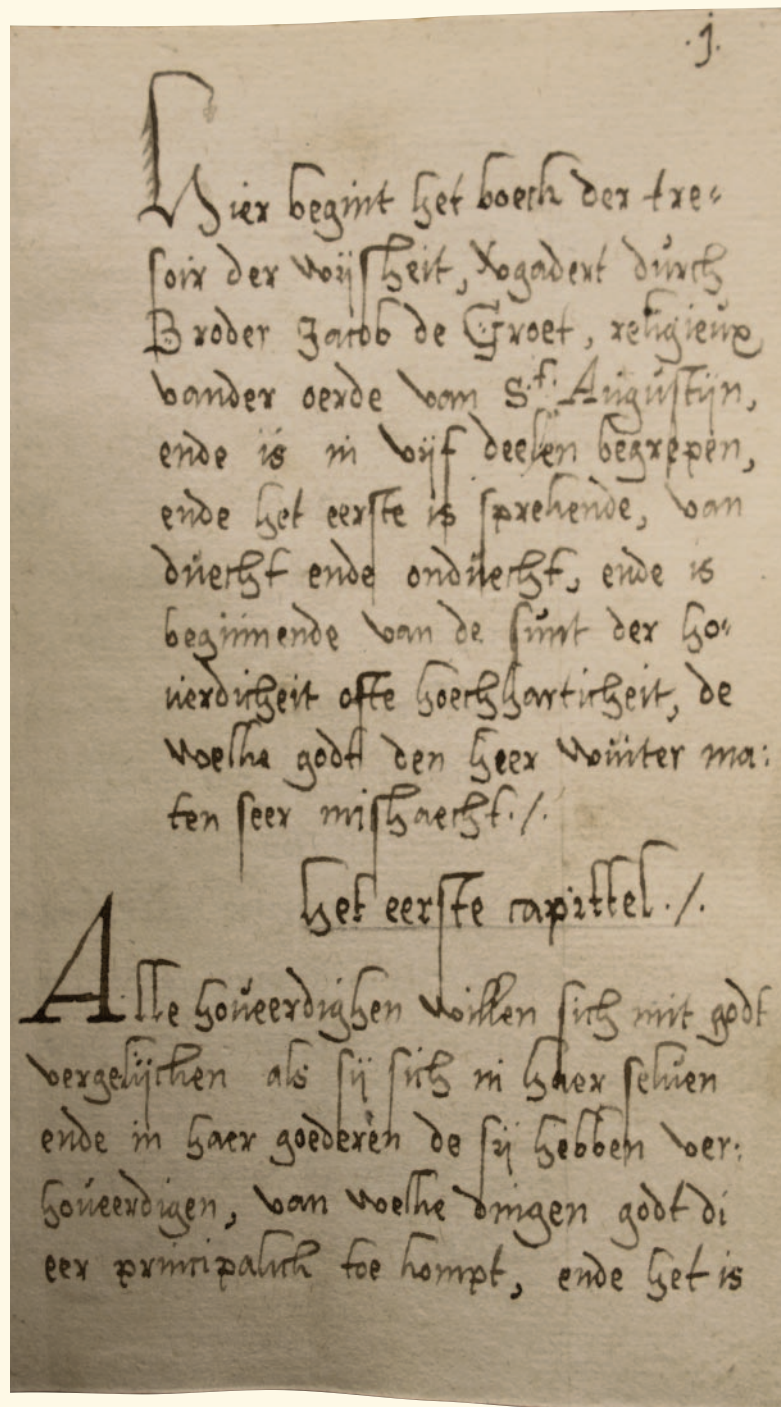
Geert Warner

Het gebeurt niet vaak meer dat de Nederlandse letterkunde van de middeleeuwen verrijkt kan worden met een volledig bewaard gebleven nieuwe tekst, maar één van de nieuwste aanwinsten uit de Universiteitsbibliotheek Leiden heeft wel deze toegevoegde waarde.

In maart 2009 verwierf de Universiteitsbibliotheek een zestiende-eeuws handschrift met daarin de *Tresoir der wijsheit*, een tot dusver onbekende Nederlandse tekst over deugden en ondeugden, de standen in de maatschappij en de voorbereiding op het leven na de dood. Thematisch past deze *Tresoir* in een veel bredere stroom vrome Nederlandse teksten uit de late Middeleeuwen. Opmerkelijk is het relatief hoog intellectuele gehalte van de *Tresoir*. De tekst put schijnbaar gemakkelijk uit een groot arsenaal bronnen; naast de meer gebruikelijke bijbelse teksten en geschriften van de kerkvaders treden Seneca, Cato en andere klassieke auteurs op de voorgrond. Daarmee is de *Tresoir* een mooie uitbreiding van een vaak eenvoudig stichtelijke literatuur.

De tekst toont de invloed van de aristocratische cultuur van het Franse hof in de Nederlandse letterkunde van de Middeleeuwen. De *Tresoir* is een (naar het zich laat aanzien vrij getrouwe) vertaling van het *Livre des bonnes moeurs*, ook wel bekend als de *Trésor de sapience*. De auteur was Jacques Legrand, augustijn en theoloog, die omstreeks 1400 verschillende functies aan het hof van de Franse koning bekleedde. Hij preekte voor Karel VI en zijn echtgenote en vervulde diplomatieke missies voor de vorst. Van de geleerde werken die Legrand in het Latijn schreef, genoot het *Sophilogium* de grootste bekendheid. De auteur maakte zelf twee bewerkingen in het Frans, waarvan het *Livre des bonnes moeurs* als laatste gereedkwam omstreeks 1404. Een laatste redactie droeg Legrand in 1407 op aan Jean, duc de Berry.

Van het *Livre des bonnes moeurs* waren wel verschillende Engelse vertalingen bekend. Het nieuwe handschriftje is, voor zover bekend, het enige bewijs voor een Nederlandse versie. Waar en wanneer de vertaling tot stand gekomen is, blijft onduidelijk. De taal van het afschrift doet vermoeden dat de kopiist of kopiïste in de oostelijke streken van Nederland werkzaam was. Zoals gezegd, dateert het handschriftje uit de zestiende eeuw, maar gezien het woordgebruik is de vertaling zelf vermoedelijk verder terug in de tijd te plaatsen. Vooralsnog is evenwel niet duidelijk waar deze nieuwe 'schat der wijsheid' in de Nederlandse literatuur van de middeleeuwen thuishoort.

Het nieuwe goed geconserveerde handschriftje heeft de signatuur UBL 356.

Geert Warner is verbonden aan de faculteit Geesteswetenschappen en ontving onlangs een Vidi-subsidie om een internationaal trainingsnetwerk voor promovendi op het gebied van laatmiddeleeuwse ideeënuitswisseling op te zetten.